

С.ӘБУШӘРІП

ПОЛИЭТНИКАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІРЛІКТІ НЫҒАЙТУДЫҢ ФАКТОРЛАРЫ

Автор в статье прослеживает факторы укрепления национального единства в полиэтническом Казахстане, определяет дефиниции понятий «этнос» и «нация».

Bu makalede, birçok etnik grupların yaşadığı Kazakistan'daki millî birliği kuvvetlendirici faktörler analize edilmiştir.

Қазақстан халқы Ассамблеясының 15-сессиясында Елбасы Н.Назарбаев «Ұлт бірлігі Доктринасы» төңірегіндегі мәселелерді жалпыхалықтық талқыға шығаруымыз шарт деген еді. Осыдан соң «халық», «ұлт», «этнос», «қоғам», «отан» және «ұлтаралық қатынастар» сөздері мен сөз тіркесі лауазымды жандардың, жалпы жұртшылықтың тарапынан жиі-жиі тілге алынатын болды. Алайда, бұл сөздер бір мағыналас болып көрінгенмен, олардың астарына үңілген абзал. Оларды біздің қалайша ұғынатынымызға байланысты ой-пікірлеріміздің одан әрі өрбітуінің сипаты анықталмақ, сіздермен бірге біздің де тағдырымыздың өзгеріске ұшырауы бек мүмкін.

Латын тілі арқылы біздің тілімізге еніп, орныққан ұлт мағынасындағы «нация» сөзі көбінесе «халық» немесе «этнос» терминімен астарлас келеді. Бұл сөз халық жады мен жанынан өшкен жоқ, бірақ ол біздің тілімізде де жаңа мағынаға ие болуда. Бірақ бұл сөзді баспасөзде қалай болса солай қолдану белең алуда. Мысалы, Президент тарапынан алға тартылған осынау Доктрина қазақ баспасөзінде «Қазақстанның Ел бірлігі» деп аударылған [1] және басқаша сөз тіркесімен берілген: «...Ұлттық келісім доктринасын қабылдау қажеттігін мәлімдеді...». – «Ассамблея ана тіліне бет бұрды» («Жас қазақ», 30 қазан 2009 жыл. 2 бет) т.б [2].

«Ұлт» терминінің орнына «халық», «ел», «қоғам» және «этнос» сөздерін орынсыз қолдана беруге болмайды деп білемін. Олардың әрқайсысы өзіндік мән-мағынаны бейнелейді. Газеттерді парақтағанда, радионы тыңдап, теледидар хабарларын тамашалағанда бірінші болып «халық» сөзі ойға оралады. Бірақ ол қазіргі қоғамға қаратыла қолданылғанның өзінде де көп мәнге ие. Оның бір мағынасы – қоғамның төменгі топтарын бейнелейді. Халықтың олигархтарға, ақсүйектерге, билік басындағыларға қарсы күресі деген тіркестер өмірде бар жәйт. Бұдан тысқары, «халық» сөзі белгілі бір гео-элеметтік организмге (территориясы мен саяси-экономикалық жүйеге ие) жататын адамдардың жиынтығын белгілеу үшін де қолданылады. Мысалы, кезінде «совет халқы» деп айтқан едік қой. Қазіргі уақытта да Ресей немесе Қазақстан халқы деп айтылады. Алайда, бір кездері біртұтас болған, қазіргі уақытта ыдырап, жоқ болып кеткен Совет Одағы тұрғындарының арасынан қазақтар, армяндар, молдавандар және т.б. топтар ажырап шықты.

Адамдардың бұл қауымдастықтарының әрқайсысын бейнелеу үшін де халық сөзі қолданылуда. Сол грузин, қазақ т.б. қаратыла айтылатын «халық» сөзі, «совет халқы» дегендегіге қарағанда басқаша мағына беретіндігі түсінікті болса керек. Нақ осынау мағынаны (жекеленген халық пен оның өзіне ғана тән ерекшеліктерін) білдіру үшін этнологияда айрықша терминдер пайданылады. Олар – «этнос» деген сөз бен «этностық қауымдастық» сөз тіркесі.

Этнос дегеніміз не? Егер барша қазақтар, айталық француздардан нендей ерекшеліктерімен ажыралып тұрады деген сауалды қойсақ, оның жауабы қандай болар еді? Әрине, олардың бір гео-әлеуметтік организмнің құрамында болуы дей алмаймыз, яғни территория мен экономика бірлігі емес. Қазіргі уақытта 5 млн-ға жуық қазақ басқа елдерде тұрып жатыр. Ал, өз елінен АҚШ-қа оралмастай болып кетіп қалған орыстар көп уақыт бойы, көбінесе өмірінің ақырына дейін орыстар болып қала береді. Белгілі бір қауымдастықтың мүшелерін туыстандыратын, сонымен бірге оларды мұндай басқа қауымдастықтардың өкілдерінен ажыратып тұратын бірінші белгі – тіл. Дегенмен де бұл қағиданың ағылшындар, француздар, испандарға қатысы жоқтай, өйткені олардың тілдерінде басқа қауымдар да сөйлейді. Халықтар арасындағы айырмашылық ең алдымен мәдениет пен мінез-құлықта көрініс береді. Жоғарыда тілге алынған халықтардың тілі бір, бірақ олардың мәдениеттері басқа-басқа. Иә, тілдік бірлік мәдени қауымдастықтың пайда болуы мен дамуының ең маңызды шарты болып табылады. Сонымен бірге этностың ең маңызды компоненттерін оның өзіндік сана-сезімі мен атауы – этноним құрайды.

Этнос – бұл әлеуметтік қауымдастық. Бірақ оған кей-кейде биологиялық сипат беріліп, қарастырылады. Мұндай ұстанымды Ю. Семенов терістейді [3]. Ал, шынтауайтына келгенде балалар ата-аналарынан мәдениет пен этникалық сананы ғана емес, дене құрылымын да мұра етіп алып, алға қарай жалғастырады емес пе? Осыдан барып этникалық қауымдастық негізінен бұл шығу тегінің бірлігі, әрбір этнос – бұл адамдардың айрықша әулеті, тегі деген ұғым келіп шығады. Адамның бір этносқа жататындығы оның қаны бір шығу текпен байланыстыра анықталады. Адамдар өздерінің ата-аналарын басқалармен шатастырып алмайды, қанымыз да осындай деп есептейді. Мұның бәрі этностық текті адамдардың айрықша биологиялық түрі-әулеті ретінде түсінуге үндейді. Адам және оның ұрпақтары өздерінің шығу тегі мәселесін әрдайым есінде сақтайды емес пе? Олар биологиялық ата-аналарын таңдай алмайды. Ортақ ататек әрдайым адамдардың бір-біріне деген бейілділігін күшейте отырып, олардың жақындасуының негізін қалайды. Демек, этникалық тек адам өмірінің объективтік жағдайларының әсерімен қалыптасады екен. Туылғанынан бастап адам белгілі бір этностың бөлшегі болып табылады.

Әрине, егер этностың қалыптасуының алғашқы кезеңінде бірінші орынға адамдардың шығу тегі мен территория бірлігі шықса, кейініректе бұл рөлді

ситуацияға қарай тіл, мәдениет, идеология (дін), әлеуметтік-саяси құрылым бірлігі, бір әміршінің құзырында болу сияқтылар алмаса атқарып отырады. Айта кету керек, әдебиетте этнос пен қоғам теңдестіріле қарастырылуда. Олар өзара байланысты болса да, басқа-басқа құрылымдар. Мысалы, немістер ГДР мен ФРГ сияқты түрлі типтес әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық құрылымдарда өмір сүрді емес пе? Демек, этнос қоғамның тілдік-мәдени және биологиялық ерекшеліктерге ие тұрғындарының топтарынан ғана құралады. Сондықтан жеке-жеке алғандағы немістердің қоғамдық құрылымы туралы әңгімелеуге болмас. Бірақ тұтастай алғандағы Германияның қоғамдық құрылымы туралы сөз қозғауға болады.

В. Бабаков пен Ю. Семенов этнос пен ұлт ұғымдарын ажырата отырып, этнос территориялық-тілдік және мәдени-психологиялық компоненттерден тұрады, ал ұлт ұғымынан этникалықтық және әлеуметтік процестер орын алады дейді. Бұл тұжырыммен келіспеуге де болады. Археологиялық, этнографиялық және тарихи деректер этнос – бұл адамдардың белгілі бір ұжымы екендігін, ендеше онда, сөз жоқ, әлеуметтік қатынастардың бой көрсетіп жататындығын көрсетеді. Бұл ретте В.П.Торукалоның этнос және оның типтері биологиялық пен әлеуметтіктің бірлігі деген диалектикалық ұстанымын қолдауға болады. Ұлт, – дейді ол, – әлеуметтік-экономикалық факторлармен анықталады. Олардың ішінен ең бастысы – мемлекет [4]. Бұл мәселелерді зерделеуде жүйелік ұғымдарға жүгінген В.Б.Касевич, этникалық қауымдастық өзін «қандық» белгілер арқылы ғана емес, мәдени стереотиптердің сипаты арқылы да ажырата түйсініп-түсінеді. Ұлт өмірінде бірінші орында гео-саяси ерекшеліктер тұрады, ал мәдени белгілер екінші орынға ығыстырылады, деп тұжырады. Айта кету керек, мұндай жағдай бірнеше этникалық топтардың негізінде пайда болған ұлт өмірінен орын алады. Ал, моноэтнос-ұлтқа мұндай ерекшелікті телуге болмайды. Бұл ретте тілдің рөлі де ауызға алынбаған. Шын мәнінде, ол - күллі мәдени стереотиптердің іргетасы, яғни онда этнос пен ұлт өмірінің кристалданған бейнесі көрінісін тапқан.

Жалпы алғанда, ұлт сияқты құрылымның мәні саяси мақсаттарды көздеген ұлттық қозғалыстарда көп-көрім көрінеді дейтін авторлар сөздерінің жаны бар. Капиталистік қатынастардың туындауы, бүкіл елді қамтыған нарық әлеуметтік-саяси организмнің тұтастығын одан әрі нығарлайды. Нәтижесінде бір уақыттың өзінде орталықтанған мемлекет болып табылатын бұл организм өзінің мүшелерінің көз алдында ортақ Отан ретінде сезініле бастайды да, бұлардың бәрі бұл Отанның мүдделерін жақтаған қоғамдық күш ретінде, яғни ұлт ретінде топтасады. Қазіргі жағдайда ұлт кей-кейде адамдардың бір ортақ Отанға біріккен жиынтығы ретінде көрінуде. Азды-көпті үлкендеу әлеуметтік-тарихи организмдер толығымен мұндай отандық сипатқа ие бола алады. Шынында да, жаһандану, интеграциялану мен универсализациялану процесстері белең алған қазіргі заман мен жағдайда ұлттың өзі адамдардың өмір сүріп отырған елін Отаным деп, ал өздерін

отандастар деп біртіндеп мойындаған жерде пайда болуы мүмкін. Демек, ұлттың Кеңес өкіметі кезіндегі классикалық деп саналған анықтамасы толықтыруды қажет етеді. Өзгеріске ұшырамай қоймайтын, қатып қалған зат, құбылыс және оқиға деген болмайды. Сондықтан да ұлттың «төрт тағанды» белгілері, оның қалыптасып, түбегейлі орнығуы капиталистік қатынастардың өрістеуімен тұспа-тұс келеді. Нәтижесінде Отан идеясы орнығып, бірыңғай ұлттық сана-сезім қалыптасады. Бұл – батысеуропалық ұлттардың тарихи дамуының шындығы. Нина Митчинова жазғандай, отандастар – бұлар менімен бір мемлекетте тұратын, өзінің өмірі мен мемлекетін жақсартуға ұмтылатын, шығу тегіне қарамастан адамдарға қол ұшын беретін ар-ұжданды азаматтар. «Сообща», «согласие», «соотечественники» сөздерін «со» (сөз алды қосымшасы) приставкасы біріктіріп тұр. Түбірлері әртүрлі, бірақ бірыңғай приставка оларға теңдес ұғымдық сипаттар беріп тұр. Отандастар қазіргі мен болашақ ортақ өмірдің ең өзекті мәселелері бойынша келісімге келуге әзір тұрады. Ортақ мәселелердің шешімін бірігіп табуға бейілдік танытады. Келісім (согласие) беру өтінішке оң жауабын беру деген сөз. Бұл – пікірлестік деген сөз [5].

А. Смит еңбегінің түпнұсқадағы аталуы («Исследования о причинах и природе богатства народов» деп келетін) «халықтар» («peoples») емес. Онда «ұлттар» деп («nations») жазылған. Демек, А. Смит ұлттар дегенде (біздің түсінігіміздегі) ешқандай ұлттарды емес, нарық байланыстарының негізінде пайда болған әлеуметтік-тарихи организмдерді түсінген. Мұны Дж. Вико да жазған. Ұлттың мұндай талқыны күні бүгінге дейін жалғасып келеді. Мысалы, Ұлттар Лигасы, БҰҰ сияқты атауларды еске алудың өзі жеткілікті. Демек, қазіргі уақытта ұлт дегенде шын мәніндегі ұлттың өзі ғана емес, жоғарыда тілге алынған организмдер түсінілуі керек дейтін авторлар бұл қағиданы Шығыс елдерінің ұлттарына да телуде. Және де бұл сөз ағылшынтілдес әдебиетте (біздің де) көбінесе осындай мағынада қолданылады. Ал, гео-әлеуметтік организм ұлттың пайда болуының іргетасы ретінде қызмет етеді. Мысалы, француз ұлты француздық әлеуметтік-тарихи организмнің құрылуынсыз, яғни Францияның өзінсіз пайда бола алмас еді. Олай болса, «Франция» мен «француз ұлты» терминдері бір-біріне сәйкес келе бермейді. «Қазақстан» мен «қазақ ұлты» жөнінде де осыны айтуға болады.

Егер Қазақстанда тек қазақтар ғана тұрғанда еді, онда мұндай идеалдық жағдайда оның барлық тұрғындары әрі бір этносты, әрі бірыңғай ұлтты құраған болар еді. Идеалды этнос дегенде ол тұрып жатқан ел мен жерде басқа этнос немесе диаспоралық топтардың өкілдерінің ғана емес, субэтностардың да жоқтығы түсініледі. Мұндайда трайбалистік тенденциялар мен диалектілер дегеніңіз атымен жоқ болып шығады. Өкінішке орай, қазақтардың өз ішінде ана тілі мен халықтық-этникалық мәдениеттен алшақтап кетіп бара жатқан жандардың үлкен тобы көрінуде. Бұлар бөгде жұрттікімен мінезі сіңісіп, тұрмысы араласып кеткендер. Тұқым-тұяғы

шетінен орысша ағып тұр. Бірақ бұл топтардың арасынан ара-кідік жайсандар да кездесіп қалады. Жалпы алғанда, мұндай жағдайдың ұлттық топтасуға жетелемейтіні анық. Этнологияда мұндай топтар «субэтнос» және «субнация» деп аталады. Бұл ретте Ресей халықтары Ассамблеясы Кеңесінің Төрағасы Р. Абдулатиповтың аузынан шыққан мына бір тәмсілді келтіре кеткен жөн: «Күндердің бір күні бүркітке оның қасиеттері жете бағаланбай қалғандай көрінеді, өйткені маңайда өзі сияқтылар өте көп екен. Бүркіт қиянға кетейін, сонда менің ерекшелігімді танып, білетін болар деп шешіпті. Қанаттылардың патшасы бөгде жерге келсе, ешкім де, ешқашан да бүркіттерді кездестірмеген екен және асқақ құсты үлкен тауыққа ұқсатыпты да, тауықты қораға қамап, дәнмен қоректендіріпті. Бүркіт жемін жемей қойыпты – сөйтсе мұның тәбетінің жоқтығы тұмсығынан болар деп, оны қысқартыпты. Қамалған бүркітке тор тарлық етіпті. Сонда бағандағы қонақтап отырған көршілеріне (тауықтарға) ұқсасын деп қанатын кесіп, жүнін жұлып-жұлып тастапты. Мұндай қорлыққа шыдай алмаған бүркіт үйіне қайтып келіпті. Бірақ мұнда да оны туысым деп ешкім мойындамапты» [6].

Үстем таптардың халықтың тілі мен мәдениетінің дамуы мүдделерімен, адамдардың өмірлік мұң-мұқтаждықтарымен санаспай қоюы немесе ықылассыздық танытуы, ақырында, патриоттық күштердің өздерінің отанындағы компрадорлық, паразиттік, антихалықтық топтарға қарсы күресу үшін бірігуіне әкеліп соқтыруы мүмкін. Мұндай әрекеттер Латын Америкасындағы ұлттардың қалыптасуында байқалған жәйт [3]. Сонымен бірге мемлекеттік мүдделер әлеуметтік-тарихи организмнің талабымен қабысуы мүмкін. Кейбір елдер мен жерлерде мемлекеттік аппараттағылардың, ең алдымен билік басындағы топтардың мүдделері социорлық мүдделермен сәйкес келе бермеуі де мүмкін. Бұл ретте тарихтан фактілерді көптеп келтіруге болады. XVIII ғасырда Францияның шегінде тілі мен мәдениеті жағынан француздардан әлдеқайда алшақ тұрғындар – Бретанидің кельттері, пиренейлік Франция маңындағы баскілер, Корсикалық италиянтіділер, Эльзас пен Лотарингінің немістері тұрған. Бұлар, әрине, этникалық жағынан осы күнге дейін француздардан алшақтау өмір сүріп жатқан этникалық топтар болып табылады. Алайда, бұл жайт олардың француз ұлтының құрамына енуіне ешбір тосқауыл бола алған жоқ. Өйткені, Франциядағы Ұлы революция кезінде Франция олардың отанына айналған еді. Олар діттеген бар мүддесін осы жерден тапты деуге болады: жер телімдеріне ие болып, өздерін еркін жандар ретінде сезінді. Нәтижесінде, этникалық айырмашылықтарына қарамастан, олардың баршасы бір ұлтты – француз ұлтын құрай бастады және осынау мағынада бәрі бірдей француздар болып шыға келді. Швейцарлар туралы да осыны айтуға болады. Әлбетте, ұзақ жылдар бойы бір мемлекеттің құрамында қалған осынау тұрғындар уақыт өтісімен біртіндеп өздерінің этникалық ерекшеліктерін жоғалта барып,

француздарға сіңісіп кетуі әбден мүмкін. Бұл процесс тек уақыттың еншісіне ғана байланысты сипат алады.

Адамдардың белгілі бір этностық жиынтығын (бірлестігін немесе қоғамдастығын) ұлтқа айналдыру үдерісін этносты ұлттандыру (нациоация - этноация) деп атауға болар еді. Ал, түрлі этностық топтардың топтасуы негізінде пайда болатын ұлтты социорлық ұлт дейміз. Қазақстанда ұлттық қалыптасудың осы екі үдерісі қатар жүріп отыруы керек.

Әрине, ең алдымен қазақтардың бірлігін тастүйіндей етіп алу аса маңызды және шарт. Осының негізінде ғана Қазақстандық бірлікті ойлауға, мойындауға, қалыптастыруға болар еді. Керісінше болған жағдайда, қазақтың өз ішінде де, жалпы алғандағы Қазақстанда да этностық-ұлттық бірыңғайлықтың жүзеге шығуы неғайбыл. Бұдан тысқары, Қазақстандағы ұлттық бірлікті нығайту үшін Қазақстан Республикасының мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасының (мұны Президент бекіткен) жүзеге асырылуын қадағалау керек [7]. Онда мемлекеттік сәйкестіктің маңызды белгісі ретінде қазақ тілі (басқарудың, заңнамалықтың, күллі ел аумағында қызмет ететін тілі) көрсетілген. Бұл ретте көптеген сұрақтар туындауы мүмкін. Мысалы, Қазақстандық идентификациясының, яғни ұлттық бірлікті нығайтудың негізінде қайсы тіл мен мәдениет жатуы керек? Экономика – адамның бір аяғы болса, оның екінші аяғы – тіл мен мәдениет емес пе? Бұлар қатар жүруі керек, бірінің артынан бірі емес. «Алдымен экономика деген тұжырым ... онша дұрыс емес» [8]. Соңғылары халықтың халық болып қалуының аса маңызды факторлары болып табылады. Экономиканы белгілі бір санасы бар адамдар басқарады емес пе? Бұдан өз-өзінен туындайтын тұжырым, пиғыл-ниет, іс-әрекет сұранып тұр. Айта кету керек, Қазақстандағы кейбір этникалық топтар өкілдерінің қос азаматтыққа ие болу құқығы мен олардың, жақында Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінің қолдауымен жүргізілген әлеуметтану зерттеулері көрсетіп отырғанындай, орыс респонденттерінің 45,6 пайызының өз ұрпағының келешегін қазақ ұлтымен байланыстырмайтындығы туралы қандай ой өрбітуге болады? [9]. Мұның өзі Қазақстандық ұлт бірлігінің қалыптасуы бүгінгі таңда іске аса қоятын шаруа емес екендігін көрсетсе керек. Жалпы алғанда, ұлттық мемлекет мемлекетқұраушы ұлт потенциалына негізделуі тиіс деген тезисті постулат ретінде қабылдау керек деп білеміз. Қазақ тілі мен қазақ мәдениетінсіз қазақ халқының өзі де, оның өзіндік ұлттықидентификациясы да (ұлттықтәндестірулік) болмас еді. Ендеше, бұларсыз Қазақстанның тәуелсіздігі және оның халықаралық қоғамдастық тарапынан мойындалуы, Президенттік институт пен саяси құрылымы, ақырында, тұтастай алғандағы қоғамдық тұрақтылық туралы сөз қозғаудың өзі артықша болар еді. Тіпті, мүмкін болмас еді. Қадап айтайық, әсіресе бүгінгі күніміздің Бостандық алып, Егемен ел болғанымыздың негізі – осынау тіліміз бен дәстүріміздің арқасында екені әр уақытта Ел басшыларының есінде тұруы керек.

Жоғарыда айтылған ойларымды сабақтай келіп, мыналарды түйіндеуді жөн деп білемін.

1. Алға шыға келген ойлы жандардың белсендік танытуына және оларды халықтың ішінен қолдайтын, қорғайтын әлеуметтік топтың табылуына байланысты, Ел ішінің жарылмауы үшін, этностық ерекшеліктер мен халықтың көпшілігінің әлеуметтік- экономикалық және саяси мүдделерінің бүтінделуі үшін басталған күрес барысында этнос өзінің дамуының жоғарғы сатысына, яғни тұтастыққа қол жеткізеді. Бұл - этно-ұлттық сапалық деңгей деген сөз. Мұндай үдерістің өздігінен өрістей алмайтындығы белгілі. Тек этностық процесстер ғана жағдайларға байланысты стихиялық түрде жүріп жатады. Ал, шетжерліктердің ғана емес, ел ішіндегі топтар тарапынан да жасалатын қысым мен қанауға қарсы бағытталған қозғалыстар саяси сипат алады. Ұлттың мәнін бірінші кезекте әлеуметтік-саяси және экономикалық факторлармен де байланыстыруымыздың себебін осымен түсіндіруге болар еді. Бұл ретте ұлттық сана-сезім – бұл ұлттың түбегейлі және ұзаққа саятын мүдделерінің кеңінен де жете пайымдалуы болып табылады деген анықтама берген болар едік. Әрине, кез-келген анықтаманың формалдық сипатта болатынын ескеру керек. Жалпы алғанда, адамдардың өздерінің қауымдастығын бір организм, біртұтас қоғамдастық ретінде басқалардан ажырата сезінуі, түсінуі мен ерік-жігер күшінің болуына байланысты, оның бұл тұтастығы мен жалпыәлеуметтік мүдделеріне қауіп төнген жағдайда баршасы тас түйін боп жұмыла білу қабілеті көрінген жерде ұлт бар деп есептеу керек.

2. Елдегі бірер тіл мен мәдениеттің негізінде, әрине әрқайсысының этникалық даралығы сақталған жағдайда, мемлекетқұраушы ұлт пен түрлі этникалық топтарды ортақ отан ғимаратының іргетасын бірігіп қалауға ең алдымен олардың ортақ әлеуметтік-саяси және экономикалық мүдделері үндейді. Ортақ мүдделерсіз мақсаттар мен іс-әрекеттер бірлігінің болуы мүмкін емес. Адамдар әл-ауқатының жақсаратынын білген жерге топтасады. Демек, оларды ортақтастыратын басты бір мүдде – әлеуметтік әділдік пен пынайылықты қамтамасыз ететін, адам баласына етене жақын мемлекеттік жүйені әрі қарай бірлесе құру міндеті жолындағы әрекеті. Қазіргі шақта мұнан өткен мағыналы тіршілік бар ма екен! Әлбетте, бұл жайт, Ақселеу жазғандай, «Тамағына бола таңын көрмейтіндерге» – құлқын құмарын қызықтаудың соңына түскендерге жат. Мен барша жамиятты осынау идеяның қорғаушысы болуға шақырған болар едім. Мұндай тарихи істің басталуымен социорлық ұлт салған жерден қалыптаса қояды деп ойлау қате болар еді. Ол ұзаққа саятын кезеңдерді қамтуы мүмкін.

3. Мұнда ең алдымен Ұлттық бірлігіміздің тарихи алғышарттары мен идеялық-рухани негіздері жөнінде сөз қозғау ләзім.

4. Елдің көркеюінсіз және азаматтардың әл-ауқатының жақсаруынсыз ұлттық бірлікті нығайту мүмкін емес. Мұның өзі билік және атаққұмар жергілікті бонапарттардың арам ой-ниеттерінің жүзеге асырылуына тосқауыл қоюды, өз халқын ешбір кедергісіз тонай беру үшін қанағатсыз билеуші элитаның пайдакүнемдік мүдделерінің жолын кесуді, жайлы мекеменің лауазымдық жұмсақ орынтағында отыра беруді көксеп, бас пайдасын ғана ойлайтын шенеуніктердің іс-әрекеттеріне, өздерінің бәсекелестерін ығыстырып шығаруға ұмтылатын олигархтар мен кәсіпкерлерге, рухани өмір саласы және білім беру, ғылым, мәдениет т.б. жүйесіндегі майлы жілікке қол жеткізу үшін ықпалын сақтап қалуға тырысатын интеллигенция топтарының кеудемсоқтығына қарсы ымырасыз күресті күшейтуді талап етеді. Бұлардың бәрі туған халқына, тіпті «руластарына» жүгініп, өздерін олардың мүдделерінің нағыз қорғаушылары ретінде көрсетуге тырысады. Мұндай әрекеттерді жалған ұлтшылдық деп атаған болар едік. Өкінішке орай, қазіргі уақытта мұндайлардың тасының өрге домалап тұрғандығы шындық.

5. Экономикалық жағынан оқшауланған аудандарды біртұтас шаруашылық қауымдастыққа біріктіру маңызды. Мұның нәтижесінде аудандар бірыңғай сауда-нарықтық айналымға тартылар еді. Бұған қол жеткізілуі үшін шағын және орта бизнесті дамыту, мүмкін болған жерлерде өңдеумен айналысатын, өнім шығаратын тамақ, жеңіл және ауыр өнеркәсіптің түрлерін өмірге келтіру мақсатқа сай болмақ. Әрине, 16 млн. халқы бар елде көптеген тауарларды нәтижелі дамытуға қол жеткізу қиын шаруа. Дегенмен де, ірі кооперативтерді құрып, жер магнаттарының озбырлығын шектей отырып, ауыл шаруашылығын барынша дамыту, оның заманауи келбетін қалыптастыру үшін бұл салаға инвестицияның көбірек тартылуына жеткілікті түрде көңіл бөлінуі шарт. Ал, ауылдық жерлердегі инфраструктураны қолға алмастан, олардағы сумен қамтамасыз етілу мәселесінің шешімі табылмастан, олардың өмірлік стандарттарының деңгейін көтермей тұрып тұтастай алғандағы ауыл шаруашылығын қайтадан жаңарту және оны экономиканың өркендеуі мен халықтың топтасуына әсер ететін негізгі салалардың біріне айналдыру неғайбыл.

6. Үй салынып бітер кездің ақырында маңайды жинастыратын кез келеді. Сол сияқты банктер жүйесін, сондай-ақ стратегиялық маңызды объектілерді және табиғи ресурстарды (уран өндірілетін кен орындары сияқты) мемлекеттің қатаң бақылауына алудың мезгілі жетті.

7. Қарым-қатынастардың маңызды құралы – тіл. Тұрғындары бір тілде сөйлеген аймақтар арасындағы экономикалық байланыстар оңай ғана орныға бастайды. Президент Қазақстанның болашағы – қазақ тілінде деді емес пе? Сондықтан мемлекеттік тілдің рөлін барынша көтеру, оның статусын нығайту, оған және басқа этникалық топтардың тілдеріне деген құрметтің көрсетілуіне жағдай жасау керек. Елдің мемлекеттік тілі қатынас құралы ғана емес, қоғамымыздың беріктігінің кепілі, рухани келісім мен

Әбушәріп С. Полиэтикалық Қазақстандағы ұлттық бірлікті...

бірліктің негіздерінің бірі болып қала берсін, делінген жастардың республикалық форумы қатынасушыларының үндеуінде (2009 ж., 6 қазан). Біздің ойымызша, тілдік жағдайдың реттелінуінің сипаты мен бет алысы заңдарды шығаратындар мен бекітетіндердің ішкі ориентірі мен ой-ниеттеріне байланысты болмақ. Оларды қандай рухани проблемалардың толғандыратынына қарай өрбімек. «Үштұғырлы тіл» саясатына келсек, оларды меңгеру жекеленген мамандар, аудармашылар, зерттеушілер мен бизнесмендерге керек. Ал, бүкіл халықтың оларды білуі шарт емес. Кез келген дамыған тіл, егер барша халайық болып қолға алып, ықылас білдірсе, ол бір уақыттың өзінде әрі ғылым тілі, әрі бизнес тілі, әрі ұлтаралық қатынастар тілі бола алар еді.

Мемлекеттік рәміздер жөніндегі комиссия мәжілісін аша отырып, мемлекеттік хатшы Қ. Саудабаев мемлекеттік рәміздерге деген көзқарас халықтың бірлігін нығайтудың ең маңызды факторы болып табылады, деді [11]. Бұл ретте Франция Президентінің Германияға ресми сапармен барған кезіндегі келіссөздерде француз тілінде сөйлегенін оқырманның есіне сала кетпекшімін. Келіссөздер тәмам болып, коридорға шыққан президент канцлерімен немісше сөйлескенін естіген журналистер дереу жанына келіп, одан келіссөз кезінде неге немісше сөйлемегенін білгісі келеді. Президент оларға менің келіссөзде басқа тілде сөйлеуге құқығым жоқ, өйткені Францияда француз тілі мемлекеттік рәміздердің бірі саналып, дәріптеледі, деп жауап қатыпты. Франция басшыларының ең жоғары жаратылысқа – ана тілге деген соншалықты жылы ықыласын танытқаны, ел тұрғындарын ықтимал, ерекше жағымды сезімге бөлесе керек. Аймақтар арасындағы орнықты экономикалық, мәдени және тілдік байланыстардың орнатылуы, өз кезегінде, туыстас этникалық топтардың қосылысуына ғана емес, басқа этникалық топтардың өзара жақындасуына да жәрдемдеседі. Ел көлемінде нарықтың дамуы барлық жерде сауаттылық пен мәдениеттің, сондай-ақ БАҚ материалдарының негізінен мемлекеттік тілде таратылуын талап етеді. Бұл орайда мемлекеттік тілде тәулік бойы хабар тарататын теле арналарын ашу мақсатқа сай болмақ.

8. Қазақстан жағдайында қазіргі қоғам басқа этникалық топтардың мәдениеттерімен біте қайнасқан өзінің ұлттық мәдениетінің сақтаушысы, жасаушысы, тұтынушысы ретінде көрінетін сауатты жандарға мұқтаж. Мәдениет шынында да адамдардың қарым-қатынастарын реттеуші қызметін атқарып, олардың мінез-құлқын жақсартудың факторы болып табылады, ата-бабалардың өндірістік, әлеуметтік, рухани тәжірибесін мұра ретінде ұрпақтан ұрпаққа жеткізуді қамтамасыз етеді. Мәдениет этностық-ұлттық қауымдастыққа жататын жандардың өзара жақындасуын, бір-біріне деген бейілдігін күшейтеді.

Біздің элитарлық қала мәдениеті жеткілікті ұлттық колоритінің жоқтығынан, әзірше дәстүрлі-ауылдық мәдениетті алмастыра алған жоқ. Қазақ қауымының бастауларын нақ ауылдық болмыстан табуға болады. Міне,

сондықтан да осынау негізді нықтауға бағытталған мемлекеттік саясатты жүргізу айрықша маңызға ие. Н.А.Шопенгауэр айтқандай, адамды молшылық пен билік бақытты ете алмайды. Бұл адамдардың әрқайсысының басында уайым-қайғы мен мұқтаждық жетерлік. Н.Ә.Назарбаев біздің байлығымыз молшылықта емес, бірлігімізде деген еді. Сонымен, қауым ретіндегі қазақ халқы өзінің бастаулары мен қайнарларын Ауылдан алады. Ендеше оған қарай бет бұрайық! Халықтың демографиялық өсуін бұрындары көбінесе ауылдық жерлер қамтамасыз етіп отырған еді. Қазіргі уақытта да бұл мәселе үкіметтегілердің көңілі төрінен орын алуы керек. Қазақстанның кең-байтақ территориясын адамдық факторсыз игеру мүмкін емес.

9. Кейбір авторлардың жазғанындай, экономика, саясат және мәдениет органикалық түрде бірін-бірі толықтырып, бірінен-бірі туындап отыруы керек. «Ең алдымен экономика» деген формула оншалықты дұрыс емес сияқты. Өйткені, экономика – адамның бір аяғы, ал оның екінші аяғы – тіл мен мәдениет. Олар бірінің артынан бірі емес, бірге жүріп отыруы керек. Экономиканы санаға ие адамдар басқарады емес пе? Бұлар тұтастанған (мемлекет, социум, ұлт) қоғамда ұлттың биік мақсаттарына қызмет етуі тиіс. Оның үшін қоғамда бұл инструменттерге ие болатын элитаны (элиталық сананы) қалыптастыру процестері басталса екен дейміз. Қарапайым тілмен айтқанда, мақсат дүние қуу мен табыс табу ғана болса, онда жемқорлық пен жершілдіктің, сондай-ақ тұтынушылықтың белең алуына байланысты қоғам деградацияға ұшырайды. Ұлт табысты болуы үшін биік те, ізгі мұраттардың болуы шарт. Керісінше болған жағдайда, өзара күресуші «протоэлиталар» люмпенденген үнсіз көпшілікті өздерінің топтық мүдделерін түгендеу үшін пайдаланып кетуі мүмкін. Биліктегі жоғары эшелондар өкілдерінің қазақи элитарлық санаға ие болмауының себебінен қоғамдық жүйенің – бизнес пен саясаттың әлеуметтік бағыт алуын, оның ырғақтығы мен қарқындылық сипатын ашатын ұлттық жобаны жоққа шығарар еді. Нәтижесінде бизнес пен мемлекеттік құрылымдарда тек жеке басының пайдасын ойлаудың табиғи ұмтылысы екпіндеп алға шығатын болады.

Міне, қазіргі уақытта терең ойлы жандар ақырында руханилықтың материалдыққа қарағандағы басымдылығын мойындай бастады. Бұдан өз-өзінен қазіргі өркениеттің қандайлығына қарамастан (технологиялық немесе ақпараттық, көмірсутектік я болмаса, заттық деп атаймыз ба, бұдан оның мәні өзгермейді), оның сипатын бағамдау қажеттілігі туралы мәселе туындайды.

10. Біздіңше, рухани мәдениет, бірінші кезекте дін элитарлық сананы қалыптастыратын және оны бұқарамен байланыстыратын ұлттық идеяның негізін құрайды. Биік мақсат-мұратсыз адам мен қауым жай ғана сұрықсыз өмір сүретін болып қалады. Идея дегенің барлық жерде бар. Батыс социумының өзіндік идеялық негіздерін кім терістей алады? Адам еркіндігінің бәрінен де жоғары тұруы идеясының өзі неге тұрады?! Либерализм – бұл да идеологидың бір түрі. Біздер қандай идеяны ұстануымыз, қоғамдық өмір сүрудің негізі ретінде қандай құндылықтар мен

қағидаларды басшылыққа алуымыз керек? Жауап беріп көрейік: «дүние дидарындағы ең сұлу, ең қымбат, адам баласына ең жақын, ең дана, ең әділ» нәрсе - өзіміздің этностық болмысымыздың бетке ұстар асыл да киелі құндылықтары дер едік. Барша алуан ілімдерді бағалаудың негізгі ұстанымдары ретінде рационалдық-эмпирикалық әдістерге негізделген ғылымилықты ғана емес, ізгілік пен гуманистік басымдықтарға негізделген іс-әрекеттерді көрсеткен болар едік. Басқа мақсаттар мен міндеттер қоғамымыздағы ықтимал қауіпті жағдайдың бетін бұрып жібере алмайды. Рационализм мен прагматизмге ғана иек артылған жерде сезімге орын қалмақ емес, мұнсыз адам адам болудан қалады. Әсіресе, ғылыми-рационалдыңтың жер-жерлерде үстем бола бастауы адамның ойлау жүйесін роботтандырып жіберетінін ұмытпауымыз керек.

11. Ұлттық бірлікті қамтамасыз ететін факторлардың бірі – барлық елді мекендерді бір-бірімен байланыстыратын информациялық өркениеттің, тіпті болмағанда индустриалдық (тауар өндіретін) өркениеттің талаптарына сай келетін заманауи әлеуметтік инфрақұрылымның болуы шарт.

12. Тәрбиесіз жалаң білім беруге әуестік, әл-Фараби айтқандай, халықтың және жалпы адамзаттың қас дұшпандарының қолында ыңғайлы құрал болып қызмет етуі мүмкін. Интеллектуалды ұлтты қалыптастыру, инновациялық іс-қызметтің дүмпуін қамтамасыз ету тұрғысынан мемлекет басшысы тарапынан қойылған міндеттерді іске асыру халықты топтастыру жолында тағы бір арқау қызметін өтер еді. Бұл ретте жас ұрпаққа этностық-мәдени тұрғыдан білім мен тәрбие берудің маңызы зор. Елбасы тарапынан алға тартылған Ұлттық бірлік Доктринасы жобасында айтылған этномәдени білім беру бағдарламасын жасау идеясы оқыту процесін ақпараттық қамтамасыз етудің әлемдік деңгейімен үйлесетін ұлттық жүйені жасауды дiттейдi. Мұны құптауға болады.

13. Жалпыұлттық бірлікті одан әрі нығайту және демографиялық жағдайдың жақсаруына біздің негізгі құндылықтарымыздың ұстыны болып табылатын отбасы қомақты үлесін қосатыны хақ. Оны ыдыратып алмаудың жолдарын осы бастан-ақ қарастыру шарт.

14. Өздерінің этностық даралығы мен идентификациясын сақтай отырып, жалпы адамдардың, ел тұрғындарының көпшілігінің тілі мен мәдениетіне біртіндеп көшуі маңызды. Ол үшін қажетті жағдайлардың жасалуы қажет. Ұлт – бұл «қиялдағы қоғамдастық» емес, – деп жазған еді ірі лингвист, ойшыл әрі еуразияшылдықтың негізін қалаушы Н.С. Трубецкой (1890-1938), – ол егер бұратаналар (инородцы-бөгде дегені ғой) бұл халықтың (жергілікті) мәдениеті мен психологиясын қабылдаса, оларды өзінің қатарына қабылдай беретін қоғамдастық болып табылады [12].

15. Бұл жобалардың іске асырылуы үшін мемлекеттік аппаратты қолында ұстаған шенеуніктердің көпшілігі халықтық-элитарлық санаға ие болуы тиіс. Пассионарлық қабілет пен күш-қуаты бар айрықша топқа жол ашылуы керек. Пассионарийлерде идеяға өзін бағыштау стереотипі бас

пайдасын түгендеу мен аман қалу инстинктінен әлдеқайда басым түсіп жатады. Халықтық құндылықтарға қанығып өскен мұндай өрендер ерік-жігер күшінің молдығына және шоғырлануына, сондай-ақ тас түйін боп жұмылуына байланысты қисапсыз күш-қуатты болып келеді. Кейбір қазақтардың пассионарлығы әзірше сарқылып біте қойған жоқ деп ойлаймын. Бұл орайда дінге бауыр басқан, сонымен бірге жетілген рационалдықтан құр алақан емес және ел (басқа бір жерден немесе сырттан емес) тәрбиесін алған, қазақилығы бұзылып, бүлінбеген жастарға сенім артуға болады. Мемлекеттік лауазымдарды асфальтта өскендердің емес, ел ішінен шыққан, ел тудырған ер-азаматтардың қолына ұстатқан абзал. Руль келешекте ана сүтімен, ата тәрбиесімен (жатжерліктердің емес), өскен ортасының өнегесімен және өзі оқып-тоқу арқылы жиған телегей-теңіз білімін, қабілетін халқының игілігіне жұмсауға құлшынған жандардың қолына тисе қазақтың тағдыр-табиғаты үшін алаңдамауға болады! Мұндайлардың қоғамды жұтататын жемқорлық пен жүгенсіздіктің, сондай-ақ мәңгірттіктің түп-тамырына балта шауып, халықты шын мәнінде ұлттық өмірдің рахатына кенелтетін жолға бастарына шәк келтіруге болмас. 16. Егер бір отбасының кейбір мүшелері құқығым бар, мен еркін азаматпын деп синагогтар мен шіркеулерге қатынап, басқалары ислам немесе кришнаизм мұраттарын ұстанса, біреулері ағылшын немесе арап тілдерінде сөйлеуді мақұл көрсе, басқалары қытайша немесе орысша сөйлеп кетсе, ондай жерде қандай бірлік болмақ? Бұл процесс әрі қарай жалғаса берсе халықтың бөлшектенуіне әкеліп соқтырмас па екен?

ӘДЕБИЕТТЕР

1. «Егемен Қазақстан», 6 қараша 2009 жыл.; Б. Сейталиева. Ел бірлігі доктринасы – ...// «Арқа ажары», 21 қараша 2009 жыл.; Ж. Мамай. М. Шаханов бастаған патриоттар билік «ел бірлігі»...// «Жас Алаш», 26 қараша 2009 жыл.
2. Ж.Жунусова. Настольная книга и руководство к действию//«Казахстанская правда», 12 ноября 2009 г. См.: Абзац, который начинается так – «Формирование в Казахстане единого народа ...
3. Ю. Семенов. Производство и общество// Социальная философия...- Под редакцией И. А. Гобозова. – М.: Издатель Савин С. А. – 2003. – С. 236-266.
4. Бабаков В.Г., Семенов В.М. Национальное сознание и национальная культура.- М.-1996.-71 с.; Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли.- Л.-1989; Торукало В.П. Нация и национальные отношения: истоки, теория, современность: Автореф. Дис. ... д-ра филос. наук.- М.-1997.- 40 с. Цит. по : Сущность этнического и национального// revolution allbest.ru/moscow/00012430-0.html-56Kb.
5. Нина Мичинова. Какой мерой меряете, такой и вам отмерено будет //«Казахстанская правда», 22 октября 2009 г. и др.
6. Высокий уровень сотворчества и солидарности// «Казахстанская правда», 19 ноября 2009 г.
7. Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Ұлттық кеңес. Қазақстан Республикасының мемлекеттік сәйкестілігін қалыптастыру тұжырымдамасы.- Алматы.-«Қазақстан».- 1996.
8. «Астана ақшамы».- 8 желтоқсан 2009 ж.- 9 б.
9. «Егемен Қазақстан»// Амангелді Айталы...2 желтоқсан 2009 ж.

Әбушәріп С. Полиэтникалық Қазақстандағы ұлттық бірлікті...

10. Национальное единство – наш стратегический выбор//«Казакстанская правда», 28 октября 2009 г.
11. Л. Тусупбекова. Добро пожаловать на Родину// «Казакстанская правда», 8 декабря 2009 г.
12. Трубецкой Н. С. Об истинном и ложном национализме// Трубецкой Н.С. История. Культура. Язык. М., 1995. С.117. Цит. по Н. Лебедева. Трубецкой Н.С. О национальном самосознании и украинском национализме//www. pravoslavie.ru/jurnal/1384.htm- 59Kb.

REZUME

S.ABUSARIP (Turkistan)

THE FACTORS OF THE STRENGTHENING OF NATIONALITY IN THE POLYETHNICAL KAZAKHSTAN

The author of the article examines the factors of the strengthening of nationality in the polyethnical Kazakhstan.